

mål+²mæle

Skæbnens ironi,

drift(s)cent(er)et og andre læserspørgsmål, -kommentarer og -svar finder du *side 2.*

Levende fæ

Læs om overraskende etymologiske sammenhænge *side 6.*

Nyt fra Bogense

Sprognævnet er landet i provinsen. Dets nye direktør fortæller om kontinuitet og nye mål *side 7.*

Navne og fremmedsprog

Hvorfor, hvornår og hvordan skifter fx fremmede bynavne udtale, spørger en læser. Og hvem bestemmer ændringerne? Dét spørgsmål besvarer Lars Henriksen på *side 12.*

Graffiti,

veganisme og sproglig misbrug *side 20.*

I raketfart til Bornholm(sk Ordbog)?

Alex Speed Kjeldsen arbejder på en ny bro mellem bornholmsk og rigsmål. Han fortæller stille og roligt om projektet *side 22.*

Hvad ved du om sprog fra Mellemøsten?

Tjek din almene sprogviden på *bagsiden.*

Spørgsmål og svar om sprog

2

Side 9-etymologien:

Kvikt kvæg og kække kvaj

6

Dansk Sprognævn

7

Sprog møder sprog

12

Velkommen i Mål og Mæle

20

Bornholmsk ordbog

22

Svar på Sprogviden fra bagsiden

31

Sprogviden:

Mellemøstlige sprog

32

Dansk lyder som tysk
talt under vandet.

Colouche,
fransk komiker, 1944–86

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@målogmæle.dk

? (Skæbnens) Ironi

Udtrykket *det er skæbnens ironi* forkortes nu om dage ofte til *det er ironisk*, inspireret af engelsk *it is ironic*. Men hvad betyder det? Har det også fået modsat betydning? Hvis en vækelsesprædikant falder i vandet, men reddes af en ateistisk agitator (eller omvendt), så er det skæbnens ironi, ikke sandt? Hvis redningsmanden uventet viser sig at være en meningsfælle, er det bare et pudsigt sammentræf. Antag, at forfatteren N.N. med sin nyeste roman for en gang skyld har haft salgssucces, men at forlæggeren stikker af til en sydhavsø med hele honoraret. Så er det skæbnens ironi i den gammelvante betydning, dersom bogens titel fx er *En ærlig mand*. Hvis titlen derimod havde været *Verden vil bedrages*, ville man måske grine lidt og tale om pudsigt

sammentræf og evt. om spot og skade, men ikke om skæbnens ironi. Der er meget om skæbnens ironi på nettet – men også meget uklart. Jeg mener, det må kræves, at en begivenhed, der rummer en bestræbelse eller et ideal, ved et sammentræf, som ingen part er herre over, sammenkædes med sin skingrende modsætning.

Alligevel har min kollega og jeg for nylig undret os over et modsat eksempel. I et spørgsmål i en ny udgave af quiz-spillet Trivial Pursuit – og TP-spørgsmål er normalt meget omhyggeligt formulerede (se i øvrigt artiklen om quizspørgsmål i *Mål og Mæle* 29:3, som kan findes på nettet, red.) – blev det kaldt ironisk, at det var under arbejdet med sin dødsmesse (*Requiem*), Mozart blev syg og døde. Vi syntes omvendt, det ville have været skæbnens ironi, dersom det ufuldførte stykke havde været en lied med titlen *Nu er jeg udødelig*. (Hvad man så end kan sige om Mozart og udødelighed!)

Venlig hilsen

Jørgen Hilden

! Tak for din observation og din interessante redegørelse! Jeg tror imidlertid ikke, du får alle aspekter med. Hvis vi betragter autentiske eksempler som disse:

1) »Ekspert: Det er ironisk, at IS angriber koncerter. IS retter terror mod musikarrangementer, men bruger selv musik til at rekruttere hellige krigere«.

2) »Jeg synes det er ironisk, at min kæreste altid beskylder mig og mine veninder for at være overdramatiske, hvis vi er utilfredse over noget. Han går selv fuldstændig amok og tuder, hvis hans hold taber i en fodboldkamp«.

Her er der ikke tale om noget skæbnebestemt, men snarere om noget paradoksalt eller dobbeltmoralisk; der er jo tale om personer, der prædiker vand, men som selv drikker vin. Så jeg er ikke sikker på, at *ironisk* i upersonlig funktion nødvendigvis er en kortform af *skæbnens ironi*. Det er snarere et udtryk for, at den slags dømmende og vurderende ord ofte bruges lidt lemfældigt eller i hvert fald meget bredt. Tænk også på eksempler som *absurd* og *grotesk*, som også anvendes relativt ufokuseret og uortodokst. Det må vi nok leve med.

KF

? Drift(s)cent(e)ret

På min tidligere arbejdsplads havde vi et center, der står for den praktiske drift. Men hvordan skal man skrive navnet: *drift(s)cent(e)ret*? Skal der være s mellem *drift* og *center*, og skal der være e i *cent(e)ret*?

Boris Pedersen,
Hellerup

! Jeg ville foreslå, at man stavede det *Driftscentret*. Her kommer min begrundelse:

Dine to parenteser angiver tvivl om stavning, der tilsammen løber op i fire forskellige varianter: Variationen i den principielle stavelighed skyldes to helt forskellige fænomener:

	Uden -s-	Med -s-
Med -e-	<i>driftcenteret</i>	<i>driftscenteret</i>
Uden -e-	<i>driftcentret</i>	<i>driftscentret</i>

Med eller uden -s-?

Den første variation har med ord-sammensætning og dens grammatik at gøre. På dansk og en række andre sprog danner man sammensætninger af to substantiver (her *drift* + *center*) ved at indsætte et såkaldt *fugeelement* mellem de to orddele. Fugeelementet kan fx være et -e-, -n-, -s-, ingenting eller sågar bortfald af et eller flere bogstaver. Men hvad gør man, når man ikke ved, hvilket fugeelement der bruges i en bestemt sammensætning, og når man ikke kan finde ordet som opslag i hverken retskrivnings- eller betydningsordbogen (fx *Den Danske Ordbog*)? Man ser på sammensætningsmønsteret for førsteledet, *drift*, som begge ordbøger angiver i bunden af artiklen. Det viser sig, at -s- er det fugeelement, som man griber til, når man skal lave en sammensætning med *drift* som førsteled (*driftsbesparelse*, *driftskontrol*, *driftssikker* etc.). Vi kan derfor

lave en analogi og gå ud fra, at det også hedder *driftscenter* på dansk. Så langt, så godt.

Med eller uden -e-?

Men hvad så med e'et? Som man kan se i Retskrivningsordbogen, kan den bestemte form af *center* skrives enten *centret* eller *centeret*, hvilket tilsvarende to forskellige mulige udtaler (enten to eller tre stavelser), jf. også ord som *monster*, bestemt form *monstret* eller *monsteret*. Både *centret* og *centeret* er altså anerkendt af Dansk Sprognævn, og så kunne man jo sige, at dét var dét: Begge former er korrekte.

Men nogle gange er det ikke bare et spørgsmål om, at man vil undgå at komme i klammeri med retskrivningsautoriteterne. Måske vil man snarere skrive som flertallet. Og det er ikke nødvendigvis det samme.

Hvordan skriver folk så? Anvender vi KorpusDK, og ser vi på sidsteleddet, *cent(e)ret*, så er fordelingen ret klar: Flertallet foretrækker den korte form: *centret* (1166 forekomster), hvorimod kun 347 vælger langformen. En relation på godt 3:1.

Nu kan det jo være, at der er forskel på selve basisordet *center* og dets optræden i sammensætninger, så lad os lige tjekke det:

Vi søger på parallelordet *butikscener* i KorpusDK. Resultatet er 31 korte og 10 lange former, hvad der støtter det hidtidige billede ret godt: Stadig godt 3:1 i kortformens favør.

Med stort eller lille?

Man kan også overveje, om ordet skal med stort eller lille. Ganske vist er der jo tale om et substantiv, som kan bøjes og det hele. Men på din tidligere arbejdsplads anvendes ordet formentlig generelt *navneagtigt*, som Dansk Sprognævn kalder det. Det berettiger til stort begyndelsesbogsstav, ligesom i *Forsvarsministeriet*, *Far* og *Instituttet* for indforståede.

Det er på denne baggrund, at jeg vil anbefale formen *Driftscentret*.

KF

? Ændrede bynavne

Omkring 2005 (tror jeg nok) begyndte der i medierne at dukke ændrede bynavne op. Især lagde man mærke til *Beijing* i stedet for *Peking* og *Mumbai* i stedet for *Bombay*.

Hvem mon »pludselig« fandt ud af, at aviser og tv skulle bruge disse nye navne? Anbefaling fra Dansk Sprognævn? Undervisningsministeren? En selvbestaltet gruppe?

Så vidt jeg kan huske var der intetsteds tale om en forudgående diskussion af ønskværdigheden af de nye navne og da slet ikke af, hvor de kom fra. De dukkede bare op ud af intetheden. Vi spiser dog vist stadig en *Pekingand* til jul.

Jeg føler mig lidt knotten over på den måde at blive påtvunget nye sproglige vaner (her bynavne) uden videre begrundelse. Det mærkelige er, at *Rom* og *Venedig* ikke ved en tilsvarende massepåvirkning skal hedde *Roma* og *Venezia*.

Jeg er klar over, at der gennem

historien er foregået ændringer af bynavne. Vi siger jo ikke længere *Genf*, *Mailand* og *Neapel* (tyske navne), men *Genève*, *Milano* og *Napoli*. Måske bruger englænderne fortsat navnet *Leghorn* om den italienske by *Livorno*.

Kunne I ikke være så venlige at udfolde en smule detektivvirksomhed i fortidens annaler for at finde oprindelsen til det pludselige skift af navne for *Peking* og *Bombay*?

! Læs artiklen side 12, *red.*

! **Vande blomster i Sprogviden, spørgsmål 11**

Redaktionen undrer sig over, at vi siger *vande blomster*, når vi mener *planter*, men forklaringen ligger lige for: Ved denne brug af »pars pro toto«, den retoriske del for helhedsfigur, fremhæves det, der står i fokus; det, der opfattes som det centrale. Det, der interesserer, er blomsterne. Det er for blomsternes skyld, vi hæger om planten.

Hans Christophersen

! Rent bortset fra, at jeg da har hørt udtrykket *at vande potteplanterne*, hænger det vel sammen med, at det er planternes funktion som dekoration/pynt, der er tale om, altså at det handler om at vedligeholde blomsterpragten.

Vi taler på samme vis om at vande græsplænen, radiserne, drivhuset, bygmarken, roerne, køkkenhaven. Her er det nytteværdien, vi ønsker at understøtte, mens det altså i mit

hoved er det aldeles unyttige æstetiske, der skal understøttes, når vi vander blomster.

*Martin Jensen,
Haarby*

! **Frimærke»mysterier«**

I nummer 40:1 var der spørgsmål fra en såkaldt filatelist, men han har meget at lære, før han kan kalde sig frimærkekyndig. Han er vist kun frimærkesamler.

Engelske frimærker kan være uden værdiangivelse. De kan som eneste angivelse være til A-, B- eller C-post: 1st, 2nd, 3rd. Første, anden, tredje. Amerikanerne har videreført konceptet, men er nødt til at have USA påført deres frimærker. Så står der »USA 1st Class [Mail] Forever« (også gyldig efter portoforhøjelse).

Et frimærke uden påtrykt værdi, kaldet et »forever stamp«, er gyldigt til et normalbrev uanset senere portostigninger.

England var det første land i verden, der fik frimærker, og et gammelt privilegium er, at landenavnet ikke behøver stå på mærkerne. Mangler både landenavn og værdiangivelse, er det altså til et normalbrev i England.

*Mvh
Hans Christophersen*

Side 9-etymologien:

Kvikt kvæg og kække kvaj

Det er altid skægt når det (fra et historisk synspunkt) »samme« ord optræder i flere forskellige munderinger i et sprog. Et eksempel er de danske adjektiver *kæk* og *kvik* og substantiverne *kvæg* og *kvaj*, som sproghistorisk set er det »samme« ord.

Alle vores fire ord nedstammer nemlig fra et adjektiv der i de gode gamle dage betød »levende«, en betydning der stadig ses i (meget) gammelt dansk. Tættest på denne oprindelige betydning er *kæk* og *kvik*, der nok i øvrigt begge er lånt fra tysk.

Kvæg betyder således også »levende«, og det er kvæg jo. I ældre dansk havde man en sammensætning *kuik(t)fæ* »kvæg«, egentlig »levende ejendom« – jf. også engelsk *livestock* »kvæg«. Og *kvaj* er såmænd bare en variant af *kvæg* brugt som skældsord. Man skal faktisk ikke så langt tilbage i tiden før man i skriften kan se sammenhængen mellem de to ord. H. C. Andersen kunne fx skrive: »Hold Kjæft, du Qvæg, og sov!«

Hvis vi skruer tiden helt tilbage til det indoeuropæiske ursprog, viser det sig at vores »levende«-ord kan rekonstrueres som **gʷih₃uó-* »levende«. Dette ord var – sjovt nok – meget levedygtigt og lever, med forskellige lydudviklinger i de forskellige sprog, videre som latin *vīvus*, oldirsk

Illustration: Hartmut Stockter

beo, græsk *zōós* (jf. dansk *zoologi*), sanskrit *jīvā-* litauisk *gývas*, oldkirkeslavisk *živŭ*, alle med betydningen »levende« – og mange andre gode ord.

Det er da lidt vederkvægende at vide.

TO

Med sproget på arbejde:

Dansk Sprognævn

Af Thomas Hestbæk Andersen

I denne artikel præsenterer jeg Dansk Sprognævn og dets opgaver, inden jeg angiver en række af de faglige pejlemærker der er for nævnets virke nu og i de kommende år. Præsentationen af nævnet bygger på lovstof, offentligt tilgængelige tekster om Dansk Sprognævn (bl.a. hjemmesiden dsn.dk og Sprognævnets årsberetning) samt interne arbejdsrapporter. Udblikket til de faglige pejlemærker afspejler dels Sprognævnets rammeaftale med Kulturministeriet, dels en prioritering af nævnets arbejdsopgaver.

Hvad er Dansk Sprognævn?

Dansk Sprognævn er en statslig forsknings- og formidlingsinstitution under Kulturministeriet. Sprognævnet arbejder på videnskabeligt grundlag med at følge det danske sprogs udvikling. Med basis i denne viden giver Sprognævnets medarbejdere råd og oplysning om sproget og dets status og fastlægger den danske retskrivning. Sprognævnet samarbejder med offentlige institutioner, organisationer og førende sproglige forskningsmiljøer både nationalt og internationalt.

Dansk Sprognævn blev oprettet i 1955 og består af et forsknings- og informationsinstitut, et repræsentantskab og en bestyrelse. Forsk-

nings- og informationsinstituttet er arbejdsplads for 11 fastansatte med forskningsforpligtelse og hertil fire administrative medarbejdere; derudover er der tilknyttet en række studerende som medhjælpere og praktikanter. Repræsentantskabet består aktuelt af 43 medlemmer fra forskellige institutioner og sammenslutninger som arbejder med det danske sprog, fx Stats-, Justits-, Kultur- og Undervisningsministeriet, universiteterne, radio og tv samt lærernes, journalisternes, forfatterne og skuespillernes foreninger.

Hvilke opgaver løser Dansk Sprognævn?

Ifølge loven lov nr. 320 af 14.5.1997 om Dansk Sprognævn, ændret ved lov nr. 1171 af 10.12.2008 og lov nr. 517 af 26.05.2014 har Dansk Sprognævn tre hovedopgaver, nemlig

- (i) at give råd og oplysning om det danske sprog, udbrede kendskabet til sproglige normer og udbrede viden om sprogholdninger og sproglige strategiers betydning for kommunikationen. At registrere og bearbejde de afgivne råd og oplysninger, så de kan genanvendes i oplysningsarbejdet og publiceres til gavn for offentligheden.

- (ii) at fastlægge den danske retskrivning og redigere og udgive den officielle danske retskrivningsordbog, jf. retskrivningsloven.
- (iii) at tilvejebringe viden om det danske sprogs udvikling, anvendelse og status ved at indsamle nye ord mv., bearbejde det indsamlede materiale og gøre denne viden tilgængelig for offentligheden i bøger og tidsskrifter.

Punkt (i) ovenfor handler om Dansk Sprognævns formidlingsindsats. Den væsentligste kanal til råd og oplysning om dansk er Sprognævnets svartjeneste. Herudover oplyser vi om dansk gennem bl.a. nævnets skoletjeneste, publikationen *Nyt fra Sprognævnet*, hjemmesiderne *dsn.dk* og *sproget.dk* og Facebook-profilen for Dansk Sprognævn.

Spørgsmål om ortografi, tegnsætning og syntaks udgør tilsammen to tredjedele af alle de spørgsmål som stilles til og besvares af Sprognævnets svartjeneste. Den sidste tredjedel fordeler sig på områder som morfologi, semantik, ordforråd og pragmatik. Et nyligt ortografisk spørgsmål drejede sig om forskellen mellem brugen af store og små bogstaver, fx i *H/helvende* og *P/paradis* og *S/skærsilden*. Et aktuelt eksempel på et spørgsmål om tegnsætning var til anvendelsen af komma efter *hej* som indledningshilsen. Ofte stillede syntaksspørgsmål handler om kongruens og rektion ift. brugen af *sin* og *hans*; spørgsmål til syntaks kan også angå forskellen mellem strukturer, fx et

nyligt spørgsmål om forskellen mellem konstruktionerne *socialt forpligtende fællesskaber* og *forpligtende sociale fællesskaber*.

Punkt (ii) handler om nævnets normeringsarbejde, altså fastlæggelsen af hvad der er korrekt dansk – først og fremmest korrekt stavning og korrekt tegnsætning. Normeringen er baseret på to principper, nemlig traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet. I Sprognævnets bekendtgørelsen (1997, § 1, stk. 3 og 4) er principperne beskrevet som følger:

* »Efter traditionsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, der har været gældende siden bekendtgørelse nr. 24 af 27. februar 1892, og som siden 1955 er kommet til udtryk i de retskrivningsordbøger, som Dansk Sprognævn har udgivet. Efter traditionsprincippet ligger stavemåderne af det eksisterende ordforråd principielt fast, bortset fra justeringer som følge af sprogbrugsprincippet. Et element i traditionsprincippet er princippet om, at fremmedord, der er blevet almindelige i dansk, skrives i overensstemmelse med de regler, der gælder for oprindelige danske ord og ældre låne- og fremmedord i dansk. Dette princip gælder først og fremmest ord fra græsk, latin og fransk og ord dannet af græske, latinske og franske bestanddele. Ord fra andre sprog, specielt nyere ord, skrives som hovedregel i overensstemmelse med skrivemåden i det pågælden-

de sprog eller med international praksis.«

- * »Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbruges skriftlige sprogbrug.«

Kilder

Datagrundlaget for nævnets normeringsarbejde er Dansk Sprognævns ordsamling, vores korpusser og svarbasen som er vores meget store samling af tidligere afgivne svar i svartjestenen. Disse data dokumenterer ordforrådets udvikling ved at registrere ikke blot nye ord, men også nye ordanvendelser, afvigende stavemåder, udtaleforhold, nye bøjningsformer og nye syntaktiske konstruktioner. Vi registrerer ord der rent faktisk bruges i dansk, og der bliver under indsamlingen ikke taget hensyn til om ordet er godt eller dårligt, eller om den pågældende syntaktiske vending er accepteret eller ej, korrekt eller ukorrekt. Ved indsamlingen tilstræbes der en vis spredning på forskellige kilder: dagblade, distriktsblade, tidsskrifter, kataloger, underholdningsblade, skønlitteratur, faglitteratur, love og bekendtgørelser, skilte, radio, tv, internet osv. Kilderne skal desuden så vidt muligt være fordelt på forskellige emner og repræsentere hele landet. Nye ord og konstruktioner osv. indsamles i form af eksempel materiale kaldet excerpter. Dansk Sprognævns ordsamling blev startet i 1955 og er i skrivende stund nået op

på ca. 1.000.000 belæg fordelt på ca. 300.000 forskellige ord. Samlingen vokser hele tiden.

Kritiske røster

Hvor ordsamlingens formål er at dokumentere nye ord og ordanvendelser i dansk, har Sprognævnets væsentligste udgivelse, Retskrivningsordbogen, til formål at angive »rigssprogets almindelige ordforråd, herunder en del fagord med en vis almen udbredelse«. Retskrivningsordbogen er således ikke en total fortegnelse over det danske sprog, men en delmængde på ca. 65.000 ord og dertil de centrale morfologiske normer for dansk. Som en delmængde er Retskrivningsordbogen i sagens natur ikke udtømmende, og det er heller ikke dens sigte. Netop dette forhold klandres bogen – og bagved denne, Dansk Sprognævn – for fra forskellige sider. Eksempelvis har Kemisk Forenings Nomenklaturudvalg gennem flere år argumenteret for at Retskrivningsordbogen burde medtage samtlige af grundstofferne fra det periodiske system (i Retskrivningsordbogen findes aktuelt 73 af de nu 118 etablerede grundstoffer), og at disse navne bør staves som kemikerne anbefaler (fx *carbon* frem for Retskrivningsordbogens *karbon*). Hertil kan Dansk Sprognævn ikke replicere med andet end dels at Retskrivningsordbogen som ovenfor anført skal rumme sprogets »almindelige ordforråd, herunder en del fagord med en vis almen udbredelse«, og at de fleste af de nye grund-

stoffers navne ikke er en del af det almindelige ordforråd; dette kunne i øvrigt siges at gælde for nogle af de grundstoffer der allerede er i ordbogen (fx *ytterbium*), hvorfor Retskrivningsordbogen snarere medtager for mange grundstoffer end for få; dels at Sprognævnet er forpligtet af retskrivningsbekendtgørelsen fra 1892 og således ikke kan indføre stavemåder som *chlor*, *phosphor* og *chrom*. Andre kritiserer derimod Retskrivningsordbogen for at omfatte for meget, typisk fordi man er frustreret over sprogets udvikling, fx engelske importord i dansk. Et eksempel herpå – af anekdotisk karakter – er når Søren Espersen i et tweet som til højre herfor gengivet kritiserer Dansk Sprognævn for at have optaget *nice* i ordbogen, uden at han er klar over at han har slået op i Den Danske Ordbog (DDO), som ikke er Sprognævnets publikation, men udgives af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Det er ikke Dansk Sprognævn som fastlægger hvad der er sprogets almindelige ordforråd. Det er danskerne. Det danske sprog er en dynamisk størrelse, fordi det hele tiden skal leve op til de behov vi som sprogbrugere har til dets funktionalitet som kommunikationsmiddel; »language is as it is because of what it has to do«, som Halliday enkelt, men indsigtfuldt udtrykker det. Både det danske sprog og det danske sprogsamfund er således i konstant forandring. På den vis er det Dansk Sprognævnets opgave at normere

dansk, men det er ikke nævnets opgave at godkende hvad der kan betragtes som dansk i det danske sprogsamfund.

Forskning og anvendelse

Punkt (iii) handler om nævnets forskningsvirke. Sprognævnet forsker aktuelt i områder som eksempelvis (a) den fremmedsproglige påvirkning af dansk skriftsprog (med en undersøgelse af antallet og arten af såkaldte moderne importord), (b) sprogbrugen i de nye medier, især de skriftlige (Facebook, Twitter, sms m.m.), hvor fokus er at undersøge om sprogbrugen i disse kommunikationsformer fungerer efter principper

der allerede er kendt fra traditionelle måder at skrive på, eller om der kan iagttages nye skrivemåder der specifikt er knyttet til det pågældende medium og den specifikke genre, (c) stavefærdighed og andre aspekter af den skriftlige sprogfærdighed i folkeskolen og gymnasieskolen, hvor formålet er at opnå en større forståelse af unge sprogbrugerens sproglige adfærd og håndtering af skriftsproget for bedre at kunne målrette Sprognævnets formidlingsaktiviteter så de kan styrke både elever og lærere i at skrive et klart og formålstjenligt dansk, (d) »klarsprog«, som dækker over forskning i offentlige institutions kommunikation med borgerne, især med henblik på den digitale kommunikation, og (e) sprogteknologi, som er et relativt nyt forskningsområde i Sprognævnets portefølje, og som følger de sproglige og kommunikative konsekvenser af den digitale udvikling og brugen af digitale assistenter og robotter i vores interaktion med hinanden.

Hvor er Dansk Sprognævn lige her og nu?

Dansk Sprognævn har (mediemæssigt) været i vælten siden begyndelsen af 2018, hvor det blev besluttet at nævnet skulle (ud)flytte fra Frederiksberg som led i bestræbelserne på at skabe »bedre balance«. Vi er nu kommet godt gennem flytningen, og fra vores nye hus på Nordfyn vil vi fortsætte med at normere den danske retskrivning ud fra de principper som vi hidtil har fulgt. Vi vil ikke blive

hverken mere slappe eller mere puristiske, selvom vi konstant presses og diskuteres, og selvom der er ønsker om at vi skal gøre alt muligt som vi ikke gør – fx at blive bannerførere for at udenlandske låneord skal oversættes til dansk, eller røgte-re af en sprogstil der hører Korsbæks tid og univers til, eller sociolingvister som politiserer over magtsprog eller homofobiske tilråb på landets fodboldstadioner. Vi vil følge det danske sprogs udvikling, dets status og dets anvendelse i moderne kommunikationsformer hvor både engelsk og visuelle udtryk som fx emojis og alle de billeder vi sender til hinanden i dag via vores telefoner, justerer sprogets funktion og dets status. Og vi vil være med i arbejdet der sikrer at dansk også kan bruges i kommunikationen med de droner og robotter som overtager flere og flere funktioner i vores verden.

*Thomas Hestbæk Andersen,
direktør,
Dansk Sprognævn*

Sprog møder sprog

– navne ude og hjemme

Af Lars Henriksen

Hvordan skal vi udtale udenlandske sted- og personnavne på dansk, eller rettere: hvordan udtaler vi dem faktisk: hvad sker der når sprog møder sprog, altså nationalsprog? Ja, i første omgang sker der jo u-forståelse for sprogbrugerne. Men efterhånden kan ord fra det ene sprog rutsje ind i det andet. Først med status som fremmede ord – altså med klar udenlandsk oprindelse – senere med status som låneord som for sprogbrugerne ikke er til at skelne fra arveord. Det er en proces med mange faser og aspekter.

Faktorer

Det er klart at i hvert fald én blandt de styrende faktorer er navnets udtale på proveniens-sproget. Men en endnu mere afgørende faktor er hvilken tradition der på dansk er for det pågældende navn. Vores udtale af *Paris* er meget ufransk, men ikke desto mindre helt korrekt dansk. Mindre iøjnefaldende er det at selv de navne hvis udtale vi tilstræber skal ligge tæt på provenienssproget, er udsat for en del tilpasninger der er automatiske og lavbevidste: *Berlin* har hos os stød på andenstavelsen, slutvokalen i *London*, *Birmingham* osv. er mere distinkt på dansk end på engelsk. Stemte konsonanter som i *Los Angeles* afstemmes på dansk. Vi

udtaler ikke *England* som om det staves »Enklønd«, som englænderne selv gør.

Fremmed-korrekthed

Det særlige ved sted- og personnavne er at vi tilsyneladende har en rigtighedsinstans der ligger udenfor vore grænser. Der er hele tiden en ikke-dansk argumentationsmulighed. Proveniens-argumentet er imidlertid ikke afgørende. Det er sædvanen der bestemmer. Men det kan være svært at forstå. Problemet opstår i vor internationale medie-tidsalder hvor vi konfronteres med de fremmede navne i deres oprindelige lydform. Flere og flere oplever et misforhold mellem den danske tradition og proveniensudtalen. I ældre tid fik de geografiske navne der havde betydning for Danmark, deres lokale, dvs. danske udtale og stavemåde. Vi taler stadig om *Hamborg* og *Flensborg*, sjældnere *Hamburg* og *Flensburg*, også fordi det er så let at genkende det tilsvarende danske ord. I ældre leksika og lærebøger staves fx hyppigt *Kanada* og *Kolumbus*, nu om dage ses kun *Canada* og *Columbus*.

Man har svært ved at forstå at proveniensudtaler ikke under alle omstændigheder må være rigtigere. Man hører *Mitterrand* udtalt med nasalt a: [ã], som på fransk – og i

sjældne tilfælde uden e-vokalen: [mit'rã]. Og tilsvarende kan man høre franskskyndige danskere bebrejde andre danskere deres traditionelle, danskitilpassede udtale: »Mitterang«. *Rom* holder endnu stand overfor latin/italiensk *Roma*, og det ville lyde noget sært med et »Alle veje fører til Roma«! Men ellers har rejsebureauerne med held markedsført de mere pittoreske lokalformer – den gamle danske (tyskimporterede) navneform *Florens* er vejet for det italienske *Firenze*, som dufter ulig mere af spaghetti. På samme måde er den ældre form *Neapel* snart udkonkurreret af italiensk *Napoli*, skønt den førstnævnte er gammel europæisk tradition.

Større konfrontation

Årsagen er nok så meget danskernes faktiske møde med byen og dens lokale navn – og selvfølgelig først og fremmest at justering med proveniensudtalen har føltes naturlig, hvad tilfældet ikke er med fx *Paris*. Vi har ligeledes beholdt den gamle latinske form *Tiberen* (latin: *Tiberis*), mens floden nu om dage hedder *Tevere* på italiensk. Den vestlige verdens supermagt hedder på dansk *USA* eller – meget mere sjældent – *De Forenede Stater*. Bogstavnavnet *USA* er et gammelt lån og ikke oversat, overført til dansk, hvor det i så fald ville have heddet *AFS*. Sådan er det derimod gået med det langt nyere navn *United Nations*, der enten hedder *De Forenede Nationer* eller – hyppigst – *FN*, men aldrig engelskitilpasset *UN* eller *UNO* som fx på tysk.

At tradition og ikke proveniens er afgørende, illustreres undertiden af fejl, som hvis der i en filosofibog oversat fra engelsk til dansk tales om tænkeren *Aristotle*. Ene og alene fordi manden nu engang hedder *Aristoteles* på dansk, ligesom på græsk. Det originale og ægte er altså ikke i sig selv det rigtige. Det hedder som det hedder – dette er det eneste holdbare argument i sprogrigtighedsspørgsmål; sprogsamfundets anerkendelse er alfa og omega. Alle andre faktorer – grammatiske, logiske m.m. – er i forhold hertil helt underordnede. Men det er en indsigt sprogbrugerne holder væk fra bevidstheden, fordi den er ubehagelig.

Følgende struktur er per definition forkert: *Alle danskere siger X, i virkeligheden hedder det Y*. Lige meget hvad man indsætter på X og Y's plads, kan det aldrig være faktisk sproglig virkelighed. Der er ikke andre kriterier for sproget end sproget. Nu om dage søger man til grammatik, etymologi og logik for at forklare rigtigheden. Men som en af oldtidens store sprogforskere Quintillian – næsten – så det, er der kun én instans: *usus*, dvs. sprogbrugen. Al anden argumentation er efterrationallisering. Et illustrerende eksempel: Amerika blev navngivet af tyskeren Waldseemüller der i 1507 udsendte et atlas. Han opkaldte her verdensdelen efter den italienske opdagelsesrejsende Amerigo Vespucci. Nogle år senere fortrød han sit valg af navn – men kunne intet gøre. Verdenssamfundet havde taget ordet til sig, og selv om

han var ophavsmanden, kunne han ikke ændre noget. En konvention var blevet skabt.

Men i øvrigt kan selvfølgelig selve traditionen bevæge sig. Når flere danske filosoffer udtaler navnet på den tyske tænker Hegel som på tysk, modsat gammel dansk sædvane: [ˈheˈjəl], så er det svært at afgøre om det er fordi de aldrig har hørt om ham, kun læst (om) ham. Eller om det er fordi de – fejlagtigt – tror det er mere korrekt. Denne proveniens-udtale er end ikke nævnt i Den Store Danske Udtaleordbog. Lidt samme problematik når *Freud* udtales tyskagtigt – altså uden stød. Her er årsagen dog nok at man føler der er mere prestige ved den tyske udtale.

Andre drivkræfter

Men der er også andre – på én gang mere subtile og fundamentale – sprogregler i gang i forbindelse med de fremmede navne. Det er en grundlov i sproget at det fungerer bedst i yderkanten af opmærksomheden. »Sproget vil overses«, som Hjelmlev siger. Det er derfor begrænset hvor megen opmærksomhed et givent ord kan bære i en sætning, hvis der ikke er kommunikativt fokus på det. Hvis TVA-speakeren annoncerer en afrikansk præsidents ankomst til landet med ordene: »Og i dag ankommer så præsident Embalatusiwu«, så er både emne og ord ukendte, og der skabes ingen emne efter evnesprogspsykologisk inkongruens: mærkeligt + mærkelig udtale. Hvis man derimod på dansk fører en

samtale om fransk politik og navnet *Mitterand* dukker op i utallige sammenhænge, både som hovedfænomen og som bifænomen, så er det kunstigt = sprogforstyrrende at opretholde en striks fransk udtale. Hvis der fx mange gange indgår forbindelse: »... Ellemann og Mitterand...«, ja så kan taleorganerne så at sige ikke holde til disse skift. Det er jo lige netop i en sådan position og af sådanne grunde at fremmed sprogstof efterhånden tilpasses. *Hjørring* udtales ikke med *h*. Det er stumt. I rigsmålet, men ikke hos *hjørringen*-serne. Problematikken kendes fra hårdnakkede sprogturister der fra et ophold i Japan medbringer en umulig og skabagtig udtale af visse japanske låneord i dansk: fx *jiujitsu* – naturligvis med det slet skjulte og underforståede budskab at dette er den for Herren/de japanske guder rette udtale modsat ens egen håbløse fonetiske provinsialisme. Efter et stykke tids forløb går sprog-gassen gerne af disse mennesker. Men for nogle få lykkes det at bære dette lingvistiske martyrium videre et helt liv igennem. Martyrium bliver det, fordi den rette japanske udtale af ordet jo på ingen måde er det samme som den rette danske udtale. Det samme ved diverse fagsproglige udtaler.

Men der er altså ingen grund til at føle sig mindreværdig overfor disse fonetiske importører. De har en umulig sag. Der er, som nævnt, i sproget ikke plads til at ord der skal fungere upåfaldende, skal have en eksotisk udtale. Tænk fx på de kommunika-

tionsproblemer der omkring EU-folkeafstemningen var med stednavnet *Edinburgh*. Ordet stjal opmærksomheden hos de talende der absolut skulle give det fonetiske krøller på halen. Som det er korrekt på engelsk, men skabagtigt på dansk.

Visse stednavne bevidner denne udbredte, etnocentriske oplevelse af fremmede stednavne. De latintalende munke der kom til Danmark og grundlagde Løgumkloster, bevarede det lydlige og kaldte klostret for »*Locus Dei*«, dvs. »Guds sted«, idet dette for dem var den dybere – og latinske – mening med det lokale, nedbrudte *Løgum*.

Napoleon på fransk i dansk er forkert og latterligt. *Elisabeth* med engelsk udtale er også, men i mindre grad. Og mens den franske prinsgemal *Henri* blev til *Henrik*, så er kronprinsessens navn *Mary*, ikke *Marie*, som hendes svigerinde jo i øvrigt hedder. Hvis det i den danske sprogforståelse opfattes at det tydeligt engelsk-importerede ord udtales med proveniens-udtale, vil det i ringe grad fordømmes som forkert dansk. Selv om hverken franske eller engelske udtalenormer kan være rettesnor i dansk og derfor må være forkerte – så er engelsk forkert på en finere måde.

Fremmedord vs. fremmede ord

Det er vigtigt at forstå den store forskel mellem fremmedord og fremmede ord. I den sædvanlige brug af ordet *fremmedord* er dette skel udvis-

ket. Fælles for fremmedord og fremmede ord er at de begge har fremmed klang; forskellen er at de første er indoptaget i sproget. Brugen af dem udgør en gentagelse og genkendelse. Man fokuserer lidt skævt når man beskæftiger sig med fremmedordenes proveniens – på den måde at det jo først og fremmest gælder at *disse ord er danske*. Ellers ville de ikke høre hjemme i en fremmedordbog for danskere, men kun i en latinordbog fx! De fremmede ord derimod er ikke danske, hvilket fremgår af at de bruges markeret, dvs. med hvad man kunne kalde fremmedsprogs-bevidsthed. Ingen dansker der siger sætningen: »OK, nu kommer jeg«, oplever derved at tale udenlandsk. Modsat hvis en dansker fx siger: »Og dette er så »the crucial point««. Her er fremmedsprogsbevidsthed, enten eksplicit med en eftersætning som: »... som det hedder på engelsk«, eller i skriftsproget med citationstegn, som jeg lige har gjort det. Eller man kan bruge en anden typografi, som fx Holberg gjorde det. I talesproget kan markøren være pause og betoning. I forhold til engelsk har vi længe haft nogle ret faste omsætningsprocedurer: konsonanter der er stemte på engelsk, men ustemte på dansk, afstemmes i indlæningen: som *b'*erne i *baby*. Men disse lydlige oversættelser bliver via TV problematiseret af de mange gange vi oplever den hjemlige udtale af disse ord. Præsident *Nixon* der udtales [*'niksən*] på engelsk, hed næsten altid [*'niksån*]. Senere udviklede dan-

skernes engelskkyndighed sig betydeligt, og præsident Clinton hed meget hyppigt [ˈkɫɪntən] på dansk. På Nixons tid havde [ˈnɪksən] været skabagtig udtale. Det er interessant at den engelske trykfordeling i navne – lige stærkt tryk på for- og efternavn – aldrig bliver forsøgt indlånt. Måske fordi det ville bringe forstyrrelse i en god sprogmekanisme ved hjælp af hvilken vi kan skelne mellem *'Jens 'Gårdbo* og *Jens 'Gårdbo*. Hvor den første trykform angiver en ubekendt person, signalerer den anden bekendthed.

Grundproblemet med de fremmede navne kan beskrives således: i ældre »sprogbe grænset« tid havde man hvad man kunne kalde et internationalt »overleksem« med fx betydningen »Danmark«. Dette leksem manifesterede sig i Danmark som *Danmark*, i Tyskland som *Dänemark*, i England som *Denmark*, i Italien som *Danimarca* osv. Der var ikke tale om flere navne, men om ét navn der hed forskelligt i forskellig kontekst. På samme måde som den italienske hovedstad Roma gennem århundreder har heddet *Rom* på dansk og det danske *Jylland Jutland* på engelsk (med bevarelse af en tydeligvis ældre form). Den enkelte sprogbruger oplevede ikke situationer hvor han skulle vælge. En russisk *Mihail*, en fransk *Michel*, en engelsk *Michael* hed på dansk helt automatisk *Mikkel*, senere også *Mikael*. Den danske middelalderstudent der mødte en landsmand ved Universitetet i Paris og hørte ham blive tiltalt på latin som *Martinus*,

han kunne – med stor sproglig sikkerhed – gå hen og klappe ham på skulderen og sige: »Hej, Morten! Skal du med hjem på juleferie?«.

Sprogkendskab og -bevidsthed

Ved det stigende kendskab til fremmedsprog opstår der efterhånden et ubehageligt split i sprogbevidstheden. På et tidspunkt oplever en sprogbruger at han siger et navn på en bestemt måde. Denne oplevelse er tabu i sproget. Selvfølgelig siger man altid tingene på en bestemt måde, det må bare ikke opleves sådan. At tale sit modersmål naturligt og afslappet er bare at kalde tingene det de nu engang hedder. Sprogbrugeren oplever ikke sine fravalg. I enhver kommunikationssituation er der klare regler for hvad der er den *upåfaldende* indkodning af et emne, og disse regler er og skal være lavbevidste. Det er fx derfor det irriterer vort sprogøre at høre udlændinges dansk; de belaster vores forståelsesapparat ved hele tiden at komme med to meddelelser: 1) deres budskab og 2) deres ringe danskkundskaber. Der er hele tiden støj på ledningen.

I ældre historie bøger hed en engelsk *King John* automatisk på dansk *Kong Johan* (som Johan uden Land), *Charles* blev til *Karl*, og *James* til *Jakob*. Det franske *Pierre* blev *Peter*, og munken *Martin Luther* hed *Morten Luther*. Men efterhånden som *John*, *Charles*, *James*, *Pierre* og *Martin* også er navnemuligheder på dansk, opstår der tvetydighed. Reglerne for det

internationale superleksem glipper: oversættelsen er ikke mere med sikkerhed underforstået. Reglerne for oversættelse både frem og tilbage – er gjort usikker af det øgede sprogkendskab.

Processen er tydelig i udviklingen af indenlandske navne. Hører jeg en mand blive kaldt *Mugge*, kan jeg roligt gå ud fra at der står *Mogens* på dåbsattesten. Der er tale om to varianter af ét navn – *Mogens* og *Mugge*, men hører jeg en person blive kaldt *Lasse* kommer jeg i tvivl. Det kan være kælenavnet til dåbsattestens *Lars*, eller det kan være dåbsattestens præcise navneform. De to varianter er blevet to selvstændige enheder, sådan som det er hyppigt indenfor navnestoffet. Både *Jens* og *Hans* kommer af *Johannes*, mens *Klaus* og *Niels* tydeligvis er *Nikolaus*. Men i dette tilfælde er det gledet ud af sprogbevidstheden. På engelsk er *Bill* kæleform til *William*, på dansk er disse to selvstændige navne. Jeg husker jeg undrede mig meget da den amerikanske rocksanger *Ricky Nelson* erklærede at han for fremtiden ville hedde *Rick Nelson*. På engelsk er *Rick* og *Ricky* ligesom *John* og *Johnny* to former af ét navn, på dansk to forskellige navne. På engelsk er der således noget barnligt over y-formerne – som vi ikke hører/har på dansk.

Det internationale oversættelses-system er brudt sammen. Derfor kom *Mihail Gorbatsjov* ikke til at hedde *Mikael* på dansk. Men som altid i sproget er der ikke tale om nogen grundlov: *Peter den Store* kal-

des endnu ikke *Pjotr*, som han gør på russisk. Problemet opstår altså når skellet mellem den tidligere oversættelsesproblematik og den nye, hyppige proveniens-udtale opleves som voldsomt. Ældre betegnelser giver kun sjældent sprogbrugerne oplevelser af et split: Vi kan uanfægtet kalde *Italia* for *Italien*, *La France* for *Frankrig*, *Österreich* for *Østrig*, men det er straks mere usikkert med fx *Harvard University* overfor *Harvard Universitetet*. Skal Sveriges folketing hedde *Rigsdagen* eller *Riksdagen*? Begge staveformer ses. Vi har i hvert fald valgt ikke at bruge folketing: det lyder for lokalt. Ligesom vi har et særligt ord for udenlandske statsministre: premierminister, kansler. Skal det hedde *Vattendomstolen* eller *Vanddomstolen*? Journalisterne der refererer, har lydformen i øret og bevarer den når de taler til danskerne. Det er tit på denne måde udenlandske ord dukker op i dansk. Sml. »Fremskrittspartiet i Norge har ifølge en helt ny meningsmåling ...« (Kristeligt Dagblad). I sommeren 1997 var en amerikansk raket kommet til Mars. Den hed – på amerikansk – *Pathfinder*. I danske aviser blev den både omtalt som *Pathfinder* og som *Stifinder*. En enestående mærkværdighed er navnet *Mount Everest*, Jordens højeste bjerg. I 1953 lykkedes det englænderen *Hillary* og nepaleseren *Tensing* at nå toppen som de første. Bjerget opkaldtes efter chefen for Indiens geodætiske institut. Men hvorfor i alverden det første ord ikke er oversat til dansk, hvorfor vi bru-

ger et engelsk ord om et bjerg i Tibet, det virker meget mærkeligt.

Der er altid forskelle i sproget. Det vigtige er hvordan de opleves. Nogle overses, andre lægges der mærke til af sprogbevidstheden. De er forskelle der gør en forskel, som det er blevet udtrykt. England og Frankrig har nogle store skel mellem tradition og proveniens: *Germany/Deutschland* og *Allemagne/Deutschland*. Det kunne være interessant at vide hvordan de oplever dette. Under krigen oversatte englænderne ikke *der Führer*, men kaldte Hitler for *the Fuhrer*, ligesom både engelsk og dansk tog hensyn til lydbilledet og overtog *Il Duce*. I dansk kunne vi jo oversætte uden at miste lydfornemmelsen: *Føreren*. Sml. hvordan man i visse kristne ord har prioriteret klangbilledet for semantikken: *amen*, *halleluja*. Eller været usikker – *Golgatha*, tidligere ofte: *Hovedskals-højen*.

En nutidig pudsighed er det at Golfkrigens general Schwarzkopf, en ærkeamerikaner, på dansk ofte udtales som et tysk navn. Vi kan ikke se bort fra at vi genkender det som oprindeligt tysk navn. Men manden er jo altså amerikaner og udtaler sit navn på amerikansk. Samme problem – om ikke værre – er det for danskerne, når franskmænd har tyske navne. Sociologen Durkheim, der er fransk, har i hvert fald mange forskellige udtaler på dansk. Det er meget forståeligt. Hvad der derimod er uacceptabelt er når nogle pludselig kræver *Mao Tsetung* stavet *Mao Dedong*, *Peking* som *Beijing*. Denne ændring

har nemlig hverken sammenhæng med sproglige ændringer i Kina eller i Danmark – men skyldes udelukkende at nogle oversættere er gået over til et nyt system. Det er ikke et vægtigt argument for at bryde en sproglig tradition. Ikke desto mindre har de nye former sejret.

Problemet ved person- og stednavne er at vi igen og igen møder dem i deres oprindelige form, som så undertiden skurrer mod vores tilpassede form. Men det kan ikke være meningen, at vi skal få mindreværds-komplekser ved at tale ret og rimeligt dansk. Derimod må vi selvfølgelig acceptere tendensen i nyere sprogudvikling henimod tilstræbt proveniensudtale. Men det kan ikke være et berettiget krav overfor en dansk traditionsudtale. Derimod er det nok klogt at ruste sig til adskillige sprogchok. I DR blev *Metropolitanskolen* i en udsendelse udtalt som om den lå i London eller New York. Men det var såmænd Hans Scherfigs gamle skole, som han – uden navns nævnelse – har gjort kendt i »Det forsømte forår«. I *MetroXpress* kunne for år tilbage læses: »I går gik italienerne – her to nonner fra Naples – til stemmeurnerne [...].« Tydeligvis oversat fra engelsk. Disse udviklinger skyldes selvfølgelig at engelsk er det dominerende lånesprog. En engelsk-udtale er simpelthen det intelligente gæt nu om dage overfor et ord man ikke kender.

Den fremmede overmagts perspektiv

Helt specielt er det når udenlandske synsvinkler og ordformer trænger ind i dansk om *danske lokaliteter*. Hvem bestemmer over stednavnene? De der bor på lokaliteten og har en hævdunden betegnelse? Nej, det sejrende stednavn afgøres af den sejrende politiske magt. Derfor har *Middelfart* den dag i dag tysk sprogform, mens den oprindelige og danske stadig findes lokalt: *Melfar*. Og derfor kunne det hollandske *Hirtshals* fortrænge det hjemlige *Hornsnæs*. Grundbetydningen i stednavnet er »hjørtens hals«, sigtende til det spidse knæk på Jyllands vestkyst. Det forsvundne, danske navn på pynten – *Hornsnæs* – beskriver samme landskabsform – næsset på hornet. Hollænderne var den store søfartsnation, deres synsvinkel og ord blev de magtfulde. Det er derfor det hedder *Ostindien* og ikke *Østindien*. Kattegat og Skagerrak hed oprindeligt på dansk *Jyllandshavet* og *Norgeshavet*. Som søfarere udbredte og prægede hollænderne den europæiske synsvinkel, og den lokale opfattelse forsvandt. Når de hollandske navne brugtes på internationale søkort, måtte vi bøje os. I *Skagerrak* var der ingen indbyggere til at protestere. Men hvordan i alverden man har fået bildt beboerne i *Hornsnæs* ind at deres by skulle hedde *Hirtshals*, er mig en gåde. Det kunne være interessant at opklare hvordan sådanne processer rent sprogsociologisk foregår. I Belgien ligger en by med det flam-

ske navn *Vaterlo*. Det betyder lunden ved vandet. For dette ord blev det skæbnesvangert at Napoleon her tabte sit sidste slag, for herved blev det kendt verden over – med engelsk udtale! I historiebøgerne står der om slaget ved Waterloo, ikke *Vaterlo*. Men modsat tilfældet med *Hirtshals* har byen selv altså bevaret sin flamske navneform. Vores hovedstad hedder da heldigvis ikke *Copenhagen*, og det kan næppe genere nogen at hoteller og restauranter kalder sig sådan. Men når Vesterhavet begynder at hedde *Nordsøen* på dansk, må vi protestere lidt endnu. I dansk synsvinkel og tradition hedder det *Vesterhavet*. *Nordsøen* er igen den hollandske vinkel. Her satte man den i modsætning til *Zuidersøen*, ordret *Sydsøen/-havet*.

Må der gå en rum tid før vi selv synes vi bor i *Denmark*!

Lars Henriksen,
sprogpsykolog, ph.d.

Velkommen i Mål og Mæle!

Graffiti, veganisme og sproglig misbrug

Jeg hører til dem, der synes, at såkaldte *tags* på diverse indendørs og udendørs flader både er en øjebæ og et udtryk for en meget primitiv måde at forsøge at få opmærksomhed på. Budskabet er simpelthen spædbarnets »se mig«, som dog i det mindste har funktionen at støtte og motivere barnet i dets udvikling. *Tagging* er ikke kunst, men påtrængende, destruktiv semiotisk egoisme, der i hvert fald på nogle punkter svarer til at smide affald eller efterlade sin egen eller sine husdyrs afføring på offentlige steder. Ja, det er for så vidt værre. For hvor de sidstnævnte efterladenskaber er rene symptomer, er taggene intenderede signaler, men netop særdeles simple og uinteressante af slagsen for langt de fleste af os. Asocial sprogbrug med andre ord. Sit allerværste udtryk finder genren i decideret blanding af S-togsrunder med tags. Her har vi for længst overskredet grænsen for forensisk lingvistik (jf. *Mål og Mæle* 36:2).

Så har jeg straks mere sympati for den slags graffiti, der indeholder et budskab eller i det mindste en pointe, der rækker ud over det barnagtige og modtagersnævre »Her har jeg urineret mit territorium af med maling«, som oven i købet kun en lille hånd-

fuld indviede kan afkode afsenderen til. Jeg tænker på humoristisk og politisk graffiti, som man kan finde på fx mure, vægge, borde og i toilet-båse. Jeg har i det stille moret mig over mange vittige småtekster af forskelligt tilsnit. Nogle af de morsommere har jeg set på universitets-toiletter rundt omkring i Europa. Nogle har været absurde, som fx denne fra det tidligere Historisk Institut på Københavns Universitet: »Tæppebomb Klaksvig!«. Eller platte som her: »Indianerne ud af Uggerløse!«.

Aktuelt (april/maj 2019) kunne man på Valby Station i København opleve en hel kanonade af håndskrevne tekster på gulve og vægge, der alle var helliget det etisk-politiske projekt »Stop kødspisning«. Jeg har sympati for projektet, også selv om jeg hører til målgruppen. Navnlig den omhu, afsenderne havde lagt i de store, velskrevne, letlæselige blokbogstaver, som tager hensyn til svagtseende, glædede mig. Men også den miljøvenlighed, som aktivisterne udviste ved at bruge vejkridd frem for spraymaling, vejer på positivsiden.

Et eksempel på budskaberne er »Døde dyrekroppe er ikke min kop te«. Fint nok: Billedsproget får det ikke til at lyde lækkert. Typisk for moderne kommunikation er kode-

blanding. Nogle af de politiske budskaber er således skrevet på engelsk, og er sikkert citater fra den internationale bevægelse mod kødspisning. Et af dem er »My body is a garden, not a graveyard«. Umiddelbart retorisk fikst med denne poetiske vs. gotiske modsætning.

Bare irriterende, at logikken ikke holder. Sprogligt er der ikke strukturel parallelitet mellem *have* og *kirkegård*, i det mindste ikke i dette tilfælde. Når der spises, destrueres det indtagne, uanset om der er tale om friske rucolablade, vingummibamser, slagtede og tilberedte dyr eller levende skorpioner med sammenbundne kløer. At insinuere, at munden, svælg, maven og tarmene er en produktiv nytte- eller prydhave, er simpelt-hen sproglig svindel. Billedet er manipulerende og løgnagtigt, så her

ryger en hel del af sympatien for aktionen.

Skulle der have været grundlag for sammenstillingen, kunne man have skrevet »Hellere en kompostbunke end en dyrekirkegård i maven«. Men det har selvfølgelig ikke helt samme sort-hvid-effekt som den faktisk formulerede ytring og vil derfor nok blive nedstemt til fællesmødet. Alligevel er der ingen vej udenom: Sproget er kun modellerbart inden for visse regler, og det hænger på kompliceret vis sammen med virkeligheden. Den, der bevidst overskrider disse regler og sammenhænge, svindler. Den, der gør det ubevidst, er en sproglig klovn, i hvert fald i den aktuelle kontekst. Og nej: målet helliger *aldrig* midlet.

Dekalogen mangler et 11. bud: »Du må ikke misbruge sproget«. KF

mål+mæle

GRUNDLÆGGERE: †Erik Hansen og Ole Tøgeby.

ISSN 0106-567XP.

Hjemmeside: www.malogmaele.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med Institut for Engelsk, Germansk og Romansk samt Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ken Farø og Thomas Olander.

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink.

LÆSERPANEL: Anders Bay, Jørgen Buur Jakobsen og Karsten Matzen.

REDAKTIONSSEKRETÆR: Lene Vinther Jensen.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig.

SKRIFT: FF Olsen. SATS: Sven Elbro.

TRYK: Publikom – Københavns Universitet.

EKSPEDITION OG ABONNEMENT: Blad og plakat kan fås i Netbutikken via www.malogmaele.dk eller hos Publikom, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S. Tlf. 35 32 91 61.

Opsigelse af abonnement sendes til redaktion@malogmaele.dk.

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang, og abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til: redaktion@malogmaele.dk.

Bornholmsk Ordbog

■ Version 2.0

Af Alex Speed Kjeldsen

Piblijn sâ te horrijn: »Tâ kjitan ver gjâ-red å gakk på tijlled ætte slømmer te gjyltan, sâ ska du få palthæsta te ujnarna!«

Denne korte tekst er kendt af mange bornholmere og bruges ikke mindst for at spille *förda* (dvs. tilflyttere fra andre egne af Danmark) et puds og er da også strikket sammen til formålet. I dag vil der nok også være en og anden *födder* (dvs. indfødt bornholmer) som kan være usikker på den præcise betydning, hvorfor en dansk oversættelse nok kan være på sin plads. Den kunne lyde således: *Pigen sagde til drengen: »Tag (træ)spanden ved gærdet og gå op på loftet efter småfoder til ungsoen, sâ skal du få klatkager til (tidlig) aftensmad!«* (i den bornholmske tekst betegner *â* det mørke *a* som i svensk *sal*).

Når teksten også kan volde vanskeligheder for nogle bornholmere, skyldes det bl.a. at visse ord og begreber knytter sig til forhold i en svunden tid (fx *unjarna*, »vesperkost«, måltid omkring kl. 16.30 eller 17), mens andre hos mange er blevet erstattet med ord som minder mere om de rigsdanske (fx *spajn* for *kjitan* og *lofted* for *tiled*).

Det er bl.a. i dette lys at man laver ordbøger over andet end nutids-

dansk, herunder videnskabelige dialektordbøger. Eksempler på sådanne er Jysk Ordbog og Ømålsordbogen som dækker dialekterne i hhv. Jylland og på de danske øer med undtagelse af bornholmsk, den eneste repræsentant for de gamle østdanske dialekter inden for grænserne af det nuværende Danmark.

Mens der fortsat arbejdes ihærdigt på Jysk Ordbog og Ømålsordbogen, gik opgaven med at udgive en tidsvarende og videnskabelig bornholmsk ordbog i stå allerede i 1940'erne. Nu næsten 100 år efter at arbejdet oprindeligt blev sat i gang, har jeg imidlertid – støttet af Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab (NorS) samt bornholmske fonde – påbegyndt en genoplivning af projektet i digital form.

I artiklens første del fortælles kort om projektets baggrund, historie og fornyelse, mens der i sidste del af artiklen sættes fokus på forskellene mellem den eksisterende bornholmske ordbog (Espersens) og den nye ordbog (i dens oprindelige form som redigeret på kartotekskort). Som sammenligningen viser, rummer den nye ordbog en meget stor mængde ord som ikke har fundet vej til Espersens ordbog, samtidigt med at artiklerne er langt mere detaljerede og strukturerede og illustrerer den

faktiske sprogbrug med en lang række eksempler.

En sovende kæmpe

I Bornholms Tidende den 24. januar 1981 kunne bornholmerne under overskriften »Forskning af den bornholmske dialekt er nu gået helt i stå« bl.a. læse (jf. også Illustration 1):

»Der forskes ikke mere i det bornholmske sprog. I Københavns Universitets store afdeling på Amager står et stort skab med tusindvis af sedler med bornholmske ord. De danner det materiale som med tiden skulle blive til en ny bornholmsk ordbog efter Espersens udmærkede værk fra 1908.

Men materialet på universitetet er ikke i brug i dag. Der er ikke [...] nogen med den bornholmske dialekt som speciale. Heller ikke blandt de studerende synes der at være en, som vil gå den vej [...] Man kan kun håbe på, at der en dag dukker en interesseret op, og så står materialet til fri anvendelse.«

Der var ellers gjort mere end blot tilløb til udarbejdelse af en ny ordbog som afløser for Espersens forældede som i vid udstrækning afspejler ordforrådet i første halvdel af 1800-tallet (ordbogen der udkom omtrent 50 år efter forfatterens død, indeholder også et tillæg udarbejdet af den born-

Forskning af den bornholmske dialekt er nu gået helt i stå –

Tusindvis af notater ligger på Københavns universitet og venter på at blive udnyttet

En af de forskere, der arbejdede med drømmen om en ny bornholmsk ordbog, var Carl Vilhelm Theodor Teinnes, fra 1901 til sin død i 1933 lærer i København og specialist i teknisk sprog.

Der forskes ikke mere i det bornholmske sprog. I Københavns Universitets store afdeling på Amager står et stort skab med tusindvis af sedler med bornholmske ord. De danner det materiale, som med tiden skulle blive til en

baggrund af de ringe muligheder for at få materialet på universitetet bearbejdet og udgivet på en eller anden måde.

Bornholmske dialektforskere

De mange dialekt-sedler i København er først og fremmest indsamlet af magister Aage Rohmann, der meget omhyggeligt har dykket den bornholmske dialekt ud fra filologiske principper og har ord for at være en nidkær videnskabsmand, men også en samler, som har haft svært ved at slippe sit materiale.

Rohmann fik i tyverne medarbejderskab af skolemanden, cand. mag. Th. Teinnes, der døde i 1959, 59 år gammel. Og siden af tidsdagstegnograf P. K. Stibolt, der døde i 1989, 87 år gammel.

dem kan der være grund til at nævne en mand som major H. V. Jørgensen. Han holder af dialekten og er ikke ængstelig for at bruge den. Han siger netop noget interessant om bornholmskens stilling i dag i en artikel, som journalist Jacob Ludvigsen har skrevet til brugsforeningsbladet »Samvirke«. Vi tillader os at citere den del af artiklen, der omfatter majorens syn på sagen. Det er hans opfattelse, skriver Ludvigsen, at undermineringen af det bornholmske sprog i høj grad skyldes, at amtmænd, kommandanter, distriktsoldchefer, dommere, politimestre, postmestere og andre ledende administratorer er fødte Bornholm er i over 300 år blevet styret fra København. For at kunne hamle op med disse stattholdere, hvis ærinde ofte har været at opkræve skatter og afgifter, har bornholmerne

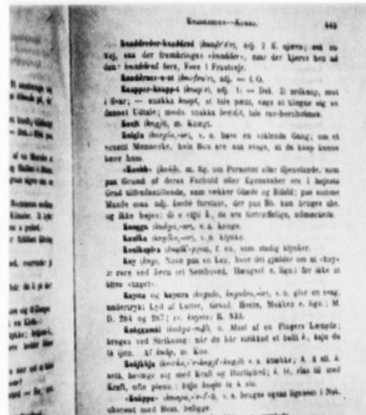

Illustration 1: Den 2. januar 1981 kunne man i Bornholms Tidende konstatere at det bornholmske ordbogsprojekt var helt opgivet.

Skal vi have en ny bornholmsk ordbog?

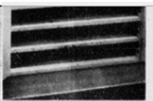
Efter 37 års arbejde ermånkunnaet til G

I »Institut for dansk Dialektforskning« står et kartotekskab med en anes kasser med materialer udarbejdet af magister Rohmann og lektor Koefoed

Ordbogsredaktør, dr. phil. Kristen Møller sidder ved sit skrivebord i Store Kannikestræde.

Folkemålene, som i særlig Grad syntes afskænkende på Magstrud af Skrivestreg, hvorved man kom til at oversæ talrige sproglige Forhold, som i Virkeligheden har den største Interesse. Det må indrømmes, at det ikke blot er i sig selv, men i sig selv, lortid heller ikke glæmte, at E. hvir Mandom Livsgrænse faldt udover hans Fod, med sig og sig selv, som det varst betragtet på i dialektstutttet. I mange år har der været betragtet en bornholmsk ordbog, fortalte ordbogsredaktør, dr. phil. Kristen Møller, som det er et stort arbejde, og som ikke kan blive blød for, at det er så, der i dag kan pålægges

I »Institut for dansk Dialektforskning« står dette kartotekskab med en anes kasser med materialer udarbejdet af magister Rohmann og lektor Koefoed

er plads til mere end. Det er en dag, der i dag kan pålægges

* Lektor og det bornholmske

— Er der i det hele taget nogen til en fortællende af det bornholmske arbejde? — Ja, det er der, og det er altid opå, som man laver arbejdet. I det hele taget er det meget nødvendigt, at Bornholmsk allerede har en ordbog over sit eget mål, som jo også omfatter et særligt dialekt-sprog, men det er ikke til at komme uden om, at vi mangler en ordbog. Espersens er forresten ikke den første. I forrige århundrede kom der flere, B. A. har bornholmske lærere i 1875 udsendt en bornholmsk ordbog, og det er egentlig ganske pålidelig, når man betænker, at alderne ikke betyder sig om det bornholmske.

— Er det i grunden ikke forkert?

— Jo, jeg vil mene det, men de

En side af Espersens bornholmske ordbog.

Illustration 2: I Bornholms Tidende kunne man den 17. september 1962 læse denne opgivende overskrift. På billederne ses ordbogsredaktør, dr. phil. Kristen Møller ved sit skrivebord i Store Kannikestræde og en side af Espersens bornholmske ordbog fra 1908.

holmske lærer Viggo Holm samt en grammatik på omtrent 150 sider med udførlig lyd- og formlære udarbejdet af de kendte sprogmand Vilhelm Thomsen og Ludvig F. A. Wimmer).

Hovedmændene bag den nye ordbog var bornholmerne Th. Teinnæs, P. K. Stibolt og Aage Rohmann. De to førstnævnte foretog meget omfangsrige dialektoptegnelser på Bornholm i 1920'erne og 30'erne, mens Rohmann ikke mindst bidrog med sin erfaring som ordbogsredaktør og sin store kundskab om bornholmsk.

Mere end et supplement

Teinnæs' og Stibolts optegnelser skulle oprindeligt tjene som supple-

ment til Espersens ordbog, men man indså tidligt at en helt ny ordbog var påkrævet. Den ville ikke blot komme til at indeholde langt flere opslagsord, men skulle også give masser af eksempler på faktisk bornholmsk sprogbrug.

Desværre måtte Stibolt tidligt trække sig fra arbejdet grundet sygdom, og for ordbogsprojektets gennemførelse blev det katastrofalt at den myreflittige Teinnæs døde allerede i 1933. Dermed var der kun Rohmann tilbage til at gennemføre projektet – i perioder med en vis hjælp fra assistenter, herunder H. A. Koefoed der har redigeret en mindre del af bogstavet 'G'.

For Rohmann blev opgaven for stor, og reelt synes det redaktionelle arbejde stort set at have ligget hen siden 1940'erne. Allerede d. 3. september 1948 kunne man i Bornholms Tidende da også læse en notits med overskriften »Lange Udsigter med den bornholmske Ordbog«. Og d. 17. september 1962 var tonen endnu mere opgivende under overskriften »Skal vi have en ny bornholmsk ordbog? Efter 37 års arbejde er man kun nået til 'G'« (jf. Illustration 2 overfor).

Crowdsourcing

Noget er der dog sket. Vigtigst at nævne er formentlig at man for omtrent tyve år siden ved det daværende Institut for Dansk Dialektforskning indtastede to helt centrale

håndskrevne manuskripter, nemlig Teinnæs' og Stibolts førnævnte optegnelser fra 1920'erne og 30'erne (i alt henholdsvis 2.058 og 453 tætskrevne sider eller knap 19.000 opslagsord). Disse endnu ikke offentliggjorte manuskripter udgør et helt centralt grundlag for en fremtidig bornholmsk ordbog.

Desuden kan nævnes at alle sedler (se eksempler på Illustration 3 og 4 nedenfor) og de fleste andre bornholmske ressourcer på Center for Dialektforskning er blevet scannet, og at man samme sted har et stort korpus af digitaliserede lydoptagelser, hvoraf de ældste er omkring 80 år gamle (ældste informant er født i 1856), ligesom flere bornholmske museer og arkiver har en række optagelser af forskellig karakter.

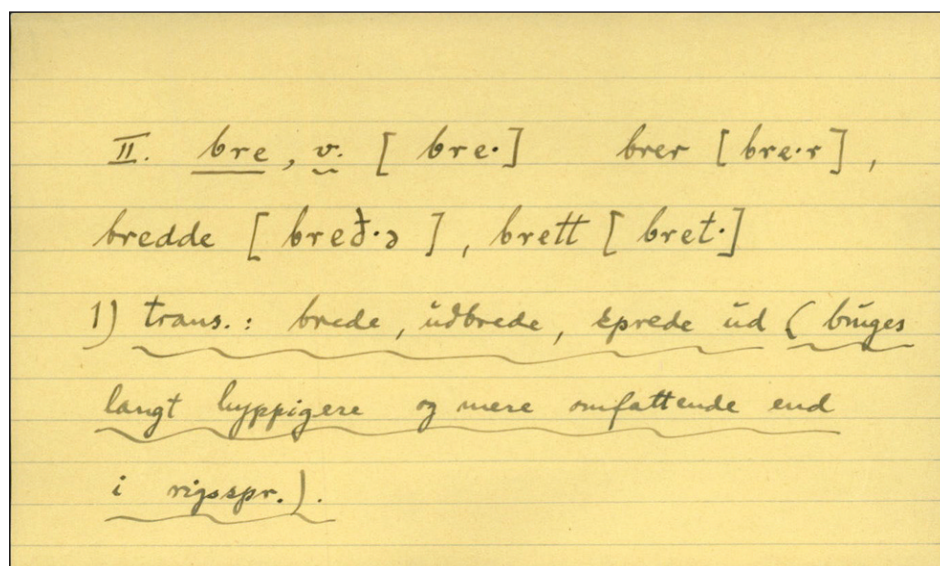

Illustration 3. Seddel fra Bornholmsk Ordbog med en del af artiklen for verbet bre.

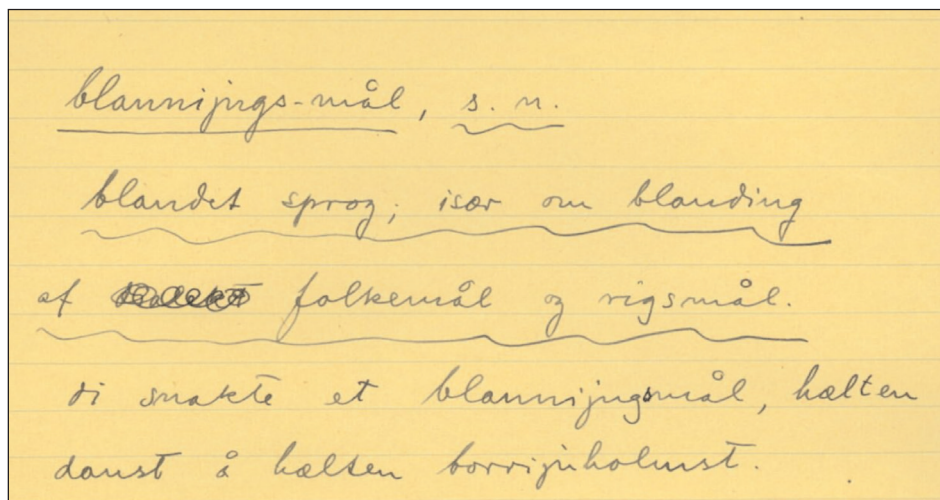

Illustration 4. Seddel fra Bornholmsk Ordbog med artiklen for substantivet blannijngsmål.

Grundlaget for en ny bornholmsk ordbog er derfor til stede.

Jeg flyttede selv tilbage til Bornholm efter tyve år i frivilligt eksil på Amager og har efter min hjemvenden i den grad kunnet konstatere dialektens hastige tilbagegang hos yngre sprogbrugere (jf. det kommende nummer af *Mål og Mæle*), hvilket også er blevet dokumenteret i det nyligt afsluttede forskningsprojekt *Dialekt i periferien* (se fx https://dialekt.ku.dk/maanedens_emne/dialekt-i-periferien). Hos mange unge bornholmere er der end ikke spor af bornholmsk prosodi (»sprogmelodi«), og skal man kunne udspørge informanter, skal man hverken vente ti eller tyve år. Blandt andet i dette lys har NorS bevilliget midler til ansættelse af en studentermedhjælp der arbejder på digitaliseringen af Espersens gamle ordbog, ligesom

Bornholms Brandforsikring, Brødrene E., S. & A. Larsens Legat, Sparekassen Bornholms Fond og Kunst- og Kulturhistorisk Råd under Bornholms Regionskommune har bidraget med midler, bl.a. til ansættelse af yderligere studentermedhjælpere.

Derudover bidrager flere frivillige bornholmere i stor stil til projektet, bl.a. ved indtastning af de mange sedler som udgør den færdigredigerede del af den nye ordbog (bogstaverne A–F, i alt omtrent 19.500 sedler). Denne form for *crowd sourcing* baseret på frivillig arbejdskraft er kun mulig fordi NorS for nylig har digitaliseret de fysiske samlinger.

Og det har vist sig overraskende let at hverve frivillige. Da jeg i en avisartikel i slutningen af oktober 2018 efterlyste frivillige til projektet, fik jeg således – på blot tre dage – mere end 20 tilsagn om hjælp fra

ældre bornholmere, så interessen er virkelig stor og reel. Siden har yderligere omtrent 15 frivillige meldt sig. Ud over indtastning af den færdigredigerede del af ordbogen arbejder de bl.a. med korrekturlæsning af Espersens ordbog, en række ældre glossarer og bornholmske dialekttekster, gennemlytning og registrering af en lang række bornholmske radioudsendelser og andre lydoptagelser, registrering og digitalisering af bornholmske teaterstykker (et ganske stort korpus), digitalisering af en liste over opslagsordene i den færdigredigerede del af Rohmanns og Teinnæs' ordbog, assistance ved interviews med ældre bornholmere og indlæsning af bornholmske dialekttekster og af eksempler i den færdigredigerede del af ordbogen.

En digital metaordbog

Projektet skal i sidste ende resultere i færdiggørelsen af en ny bornholmsk ordbog (BO) som lever op til gældende videnskabelig standard. På lidt kortere sigt er målet at lave en fælles digital indgang (metaordbog) til en række eksisterende ordbogsressourcer i form af en søgeside med samlet adgang til Espersens ordbog (under 10.000 opslagsord), Teinnæs' og Stibolts dialektoptegnelser (knap 19.000 opslagsord) samt den færdigredigerede del af den nye bornholmske ordbog (omfattende ord der begynder med A–F). Målet er at tilgængeliggøre denne metaordbog i august 2020.

På lidt længere sigt skal det også

være muligt at søge i de knap 31.000 uredigerede sedler, der skulle tjene som noget af grundlaget for den resterende del af den nye bornholmske ordbog, samt i en række andre bornholmske kilder, herunder det nævnte korpus af lydoptagelser, et korpus der gennem nye optagelser fortsat vokser, foruden en lang række tekster skrevet på dialekt.

Publikationsformen for den endelige ordbog vil være digital, således at alle har fri adgang til stoffet, samtidig med at der for eksempel kan linkes til andre sprogressourcer og indlejres lydoptagelser. En realisering af den endelige ordbog inden for en nogenlunde overskuelig fremtid vil rimeligvis kræve en større, national bevilling.

En ordbog som alle kan have glæde af

Det er mit store håb og mål at projektet ikke blot kommer sprogvidenskaben til gavn, men i høj grad også den almene bornholmer, hvilket er helt i tråd med Teinnæs' opfattelse som udtrykt i en artikel i Bornholms Tidende juleaften 1930:

»En Bog som denne er jo i alle Bornholmeres Interesse; thi det er ikke Meningen at gøre den til en lærd Afhandling, kun bestemt for Videnskabsmænd og Sprogforskere, men en Bog, alle kan have Glæde af at læse i, et værdigt Monument for det bornholmske Sprog.«

Og der synes at være noget om snak-

ken, for det er ganske overvældende (og noget uvant) at mærke de mange opmuntringer og den store begejstring jeg gang på gang møder når jeg taler med helt »almindelige« bornholmere om projektet. Og opmuntringerne bliver ikke mindre når jeg kan fortælle at bornholmsk er den eneste danske dialekt som ikke er omfattet af igangværende ordbogsprojekter.

Mange nye gamle ord i den nye ordbog

Den færdigredigerede del af den nye ordbog (BO) indeholder langt flere opslagsord end den tilsvarende del af Espersens ordbog. En stikprøve i begyndelsen af alfabetet frem til og med ord der begynder på *al* viser således at BO indeholder hele 243 opslagsord over for blot 38 opslagsord i Espersen (inkl. Holms tillæg).

Pladsen tillader ikke en nærmere gennemgang af forskellene i det behandlede ordforråd, men det er værd at notere at BO – i modsætning til Espersen – eksempelvis rummer en mængde eksempler på nyere fremmedord, fx *abetekara* ('apoteker') og *akkerera* ('akkordere'), ord som findes i rigsmålet, men som har en særlig form, bøjning eller betydning i bornholmsk, fx *agorka* ('agurk') og *akkorâter* ('akkurat') samt afledninger som ikke findes i rigsmålet, fx *âgnijng* ('kørsel', herunder *möj-âgnijng* 'møgkørsel').

Det er også værd at bemærke at mange af de nyere ord af nutidens bornholmere snarest opfattes som

klassisk bornholmske, fx *aila* ('ajle', urin fra husdyr) og sammensætninger hermed som *ailabehåjllara* ('ajlebeholder') og *ailasprere* ('ajlespreder').

Funktionsordet *ad* i Espersen og BO

For at give et bedre indtryk af forskellene mellem Espersens ordbog (med Holms tillæg) og den færdigredigerede del af BO kan vi se nærmere på behandlingen af funktionsordet *ad* der kan fungere som adverbium, præposition, konjunktion og infinitivmærke (i de to sidste tilfælde altså svarende til rigssprogets *at*).

Espersen har to opslagsord:

1. *ad* som præposition (og adverbium)
2. *ad* som konjunktion (og infinitivmærke)

Under 1) gives nogle få eksempler på talemåder hvor brugen afviger fra den almindelige danske, fx *ja ska ad böjn lid forst* ('jeg har først lidt ærinder i byen' – her som i andre tilfælde gengives eksemplerne i Espersens ortografi, på samme måde som eksempler fra BO anføres i den form som de har i BO), og endvidere omtales det særlige udtryk *ad sei* (dvs. 'til venstre', fx ved pløjning) der på bornholmsk anvendes rent adverbielt (refleksivet retter sig ikke efter subjektet – det hedder fx *du ska hojlla ad sai*). Derudover nævnes det at *ad* bruges sjældnere som adverbium og verbalpartikel end i rigsmålet, at der i en række tilfælde bruges *å* i stedet for *ad*, fx *opp å bakkajn*, og at

a(d) (og *å*) kan forbindes med *ud*, *ner* etc. og anvendes præpositionelt.

Under 2) nævnes det at der meget ofte bruges *å* i stedet for *a(d)* som infinitivmærke (Holm tilføjer – med urette – at denne brug er enerådende), at så at meget hyppigt sammentrækkes til *sa(d)*, og at dette *sa(d)* kan adskilles fra det ved så forstærkede udtryk i en form for ellipse, fx *så hause*, *s'ad* (= 'særdeles hurtig').

Fremstillingen i BO er langt mere struktureret og detaljeret med fire indgange (opslagsord) svarende til brug som adverbium, præposition, konjunktion og infinitivmærke. Den samlede struktur kan beskrives på følgende vis (enkelte eksempler indlejrede til belysning):

I. Adverbium

1. knyttet til verber (lidet brugt; forbindelser som rigssprogets *spørge ad*, *høre ad* etc. er sjældne)
2. i forbindelse med adverbier (lidet brugt; det oplyses at der i stedet bruges *-ætte* ('-efter') i sammensætninger svarende til skriftsprogets *hjemad*, *indad* etc.)
3. i forbindelse med *to*, *tre* osv. *ganga ad*

II. Præposition

1. om bevægelse til eller mod en vis lokalitet (fx *di drev kraiturn* (kreaturerne) *a lykkjan* (løkken) *om middajn*)
2. om beliggenhed eller forekomst i en vis retning (fx *jâ skjulle vad ad lanned å sett* (set) *dom å höstad*)
3. styrende et reflektivt pronomen i

udtryk for at tage noget (nærmere) til sig, holde noget hos sig selv olgn. (fx *tâ dina papper ad dai*, du brer dom åuer hela bored)

4. om udførelse af noget: i lag med, ved; kun som et mere ubestemt udtryk for at man er i færd med det (fx *la voss gjorra ded rainska- ved færdit nu vi e ad'ed*)
5. *gå ad* (*ejn* eller *nâd*) hænde, påkomme (af uheld olgn.); især i spørgsmål (fx *va e dær gåd ad dai?* ('hvad er der gået dig imod?'))
6. om handling, der foretages eller forestilles som gående i retning af nogen eller noget (fx *jâ sto æwent* (netop) *på bakkajn å så ed grân* (lidt) *ad hawed*)
7. om vejen, der følges under en bevægelse (fx *du ska gå ad stæjn* (stien), *horra* (dreng)! *ikkje i græzed*)
8. i udtryk for at noget strækker sig eller anbringes hen over en flade (fx *di* (f.eks.: katte) *hå en swårt striva ad ryggjijn*)
9. i udtryk for, hvorledes noget, der er bestemt for eller udføres for én, forholder sig til vedkommende efter dennes opfattelse (fx *ded e'nte fint nokk ad Stina*)
10. om tid, hvor der tænkes på retningen mod et senere (nært forestående) tidspunkt (fx *ded lier ad framtiden* ('det lakker mod for-året'))

III. Konjunktion

1. indledende substantiviske eller appositionelle sætninger (fx *nu a*

du e hær, kajn du leså gott gje voss en hånn me)

2. indledende adverbielle sætninger (mådesætninger, hensigtssætninger, årsagssætninger) (fx *la voss spo (skynde) voss, a vi kajn få ejn ænna på'd*).
3. indledende relative sætninger (svarende til rigssprogets *som*, hvor dette står som objekt eller styret af et forholdsord) (fx *vi plockada di stosse ripsblån å, a vi kujnne fijinna*)
4. i forbindelse med foregående sætningsindledende ord (fx *de va fosst sin (siden) a jâ va vâusijn (voksen), a ded kom opp*)
5. i udråbssætninger (fx *ad hajn ikkje kajn læra å dy sai!*)
6. udeladt sætningstilknyttende *a(d)* – sætningen underordnes den (det) foregående blot ved trykforholdet (fx *så fikkje di relihed på (rede på), de va Lårs, dær hadde vad på spill ijænn*)

IV. Infinitivmærke

Det nævnes at *ad* i stedet for det langt almindeligere *å* er noget hyppigere alene eller i spidsen af en sætning (i modsætning til inde i sætningen) (fx *ad la mâtijn dö* ('at lade maden synke')).

Ud over at fremstillingen er langt mere struktureret og detaljeret i BO, finder man en markant forskel i antallet af eksempler til belysning af den faktiske sprogbrug. Hos Espersen finder man i alt omkring 15 – oftest meget korte – eksempler (suppleret

af fire i Holms tillæg), hvilket faktisk er mange i forhold til den generelle praksis i Espersens ordbog. Det er imidlertid nærmest forsvindende lidt i forhold til de i alt omtrent 320 eksempler som findes i artiklen i BO. Pga. det righoldige eksempelmateriale kan BO derfor også i meget højere grad anvendes til syntaktiske studier, altså undersøgelser af bornholmsk sætningsbygning.

En anden forskel finder man i relation til udtaleangivelserne. Mens Espersen intet anfører om udtalen i de pågældende artikler, angiver BO forskellige udtalevarianter med en variant af Danias lydskrift, herunder den specifikke udtale i særlige konstruktioner.

I modsætning til hos Espersen rummer BO til gengæld ingen etymologiske oplysninger om ordet, idet princippet i BO er ikke at anføre etymologiske oplysninger om ord som findes i Ordbog over det danske Sprog (som allerede Wimmer og Thomsen gør opmærksom på i forordet til Espersens ordbog, hører Espersens perspektiveringer til ældre sprogstadier og andre dialekter til ordbogens svageste sider, hvilket næppe er overraskende med tanke på hvor få hjælpemidler der var til rådighed for den klassisk uddannede Espersen i 1800-tallets midte).

Sammenligningen mellem Espersens ordbog og den såkaldt færdigredigerede del af BO har forhåbentlig vist at en genoptagelse og fuldførelse af det bornholmske ordbogsprojekt som blev påbegyndt for

omtrent 100 år siden, men som har ligget i dvale i årtier, vil udgøre et helt essentielt og særdeles kærkomment bidrag til udforskningen af den sidste af de gamle østdanske dialekter som tales inden for grænserne af det nuværende Danmark.

Selvom det desværre nok er en utopi at tro at man kan standse dialektens tilbagegang, tillader jeg mig også at håbe at projektet kan skabe

en øget interesse for at bruge bornholmsk blandt yngre sprogbrugere på Bornholm. I dette lys er det bl.a. oplagt at samarbejde med bornholmske skoler, for eksempel ved tilrettelæggelse af projektorienterede forløb med fokus på bornholmsk sprog.

Alex Speed Kjeldsen,
adjunkt ved Institut for Nordiske
Studier og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Svar på Sprogviden fra bagsiden

1. Arabisk og hebraisk hører til de semitiske sprog.
2. Islam betyder direkte oversat *underkastelse*.
3. Koran betyder »bogen som skal læses«, og er et eksempel på den grammatiske konstruktion *gerundiv*, der udtrykker en opfordring.
4. *Dar es Salāam* indeholder det arabiske ord for »fred«. Byen er Tanzanias hovedstad, hvor mange arabiske handelsmænd har bosat sig gennem tiden.
5. *Shalom!*
6. Nej, i Marokko tales arabisk, ligesom i de fleste nordafrikanske og mellemstille lande. Man kan ganske vist godt finde lærebøger i marokansk. Men der er ikke desto mindre tale om en variant/dialekt af arabisk.
7. Hebraisk staves på engelsk *Hebrew*.
8. Nej, et egentligt moderne palæstiensisk sprog findes ikke. Palæstenserne taler typisk arabisk.
9. Både *Mehmed* og *Ahmad* er former af Muhammad; det er Hassan ikke.
10. Kurdiske tales fortrinsvis i Armenien, Irak, Iran, Syrien og Tyrkiet.
11. Kraftudtrykket *wallah* betyder »Jeg svægger ved Gud«.
12. Ordet *shah* kommer fra persisk, hvor det hedder *shah* og betyder »konge«. Det er altså oprindeligt samme ord som dansk *shah*, som Irans overhoved blev kaldt før den fundamentallistske revolution i 1979.
13. »Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig?« var angiveligt blandt Jesu sidste ord på korset.
14. Maltesisk er en arabisk dialekt, der er beslægtet med det uddøde Sicilien-arabisk. Det tilhører altså også den semitiske sprogfamilie.
15. Hussein er en diminutivisk (for-)mindskende, (kærlig) afledning af Hassan.

Sprogviden: Mellemøstlige sprog

1. Hvilken sprogfamilie hører arabisk og hebraisk til?
2. Hvad betyder *islam* direkte oversat?
3. Hvilken grammatisk form er *koran* på arabisk?
4. Hvilken hovedstads navn indeholder det arabiske ord for ›fred‹?
5. Hvad er den hebraiske modsvarighed til det i spørgsmål 4. nævnte ord, der på både arabisk og hebraisk er en almindelig hilsen?
6. Findes der et sprog *marokkansk*?
7. Hvordan skrives det engelske ord for det hebraiske sprog?
8. Er der et sprog, der kaldes *palæstinensisk*?
9. Hvilket navn er *ikke* en form af *Muhammed*: Mehmed, Ahmad eller Hassan?
10. I hvilke lande tales der kurdisk?
11. Hvad betyder *wallah*?
12. Fra hvilket sprog stammer ordet *skak*?
13. Hvad betyder det hebraiske citat: »Eli, Eli, lama sabaktani?«
14. Hvilken sprogfamilie tilhører *maltesisk*?
15. Hvad er diminutivformen af det arabiske drengenavn *Hassan*?

Illustration: Hartmut Stockter